

szerint az elvégzett kutatások eddig nem erősítették meg, hogy ez számottevő tényező lenne a kulturális átadás során.

A könyv egyik legnagyobb gyengéje éppen az ehhez (az algoritmikus működéshez) hasonló sajátosságok figyelmen kívül hagyása, vagy legalábbis alulértékelése. Ez a típusú korlátoltság persze magából a nézőpontból, a jelenségek tárgyalásának elméleti keretéből következik, de a médiaelméletek követői számára, akik éppen a médiumok jelentésalkotó szerepére kívánják helyezni a hangsúlyt, reflektálatlanságnak tűnhet. A szerző által tárgyalt kutatások jelentős része nem a digitális és digitalitás előtti kulturális öröklődési mintázatokot ütközteti, inkább egy, e differenciát nélkülöző nézőpontból feltételezi azok folytonosságát. További problémaként merülhet fel az online tér kulturális folyamatainak változékonysága is, amelyre Acerbi maga is többször utal, ahogy magának a kulturális evolúciókutatás diszciplínájának a gyors fejlődésére is (xiii, xvii). E változékonyság miatt azonban felmerülhet a gyanú, hogy a bemutatott, konkrét jelenségekre, digitális folyamatokra vonatkozó (általában 8–10 éves) kutatások eredményei talán már nem is egészen relevánsak – például ami a különböző közösségi platformok perszonalizációs algoritmusait illeti (hiszen emlékezhetünk, hogy tíz éve még egészen másként nézett ki a Facebook-hírfolyamunk). Hogy a két fenti szempont, tehát a digitalitás specifikus működésének feltárása és a digitális platformok változékonysága között feszülő ellentmondás mennyiben feloldható, szintén nem merül fel a könyvben. Mondhatjuk persze, hogy ez nem is számonkérhető Acerbi munkáján, hiszen nem erről kíván beszélni. Azt azonban talán joggal róhatjuk fel a szerzőnek, hogy a cím többet ígér annál, mint amit nyújt: az ugyanis a digitális korbá ígér betekintést a kulturális evolúció szempontjából, de a digitalitásnak valójában csak egy szegmensét, a közösségi média működését tárgyalja. Részletesebben a Twitterről (mai nevén X-ről) és a Facebookról van benne szó, de a kép- vagy videómegosztó platformokat legfeljebb érintőlegesen, említés szinten tárgyalja, ahogy a blogok, hírportálok, videójátékok egyéb alkalmazások sem kerülnek említésre, ezek kulturális hatásait és evolúciós működését nem elemzi.

Összességében azonban, minden hiányossága ellenére a *Cultural Evolution in the Digital Age* olvasásra érdemes. Nemcsak azért, mert összetetten, a

megszokott bölcsészettudományi beszédmódokhoz képest újszerű módon tárgyalja az információk és kulturális kódok terjedésének kortárs folyamatait, de azért is, mert kritikai elemzései sok közhelyeszerű vélekedést megkérdőjeleznek. Habár végső következtetéseket ritkán von le, a különböző nézőpontok ütköztetése és a statisztikai bizonyítékok árnyaltabbá tehetik a kulturális tartalmak terjedésének és átöröklődésének diskurzusát. Még ha a cím többet ígér is, mint amennyit ez a bevezető jellegű mű kínál, a mediális megelőzöttség dogmatikus tételét („a médiumok határozzák meg tevékenységeinket”) figyelmen kívül hagyva hasznos szempontokkal gazdagíthatja a digitális tartalmak terjedéséről való gondolkodásunkat.

HELIKON

TÓTH BARBARA

toth.barbara0517@gmail.com

ORCID: 0009-0009-1799-7955

Ronald INGLEHART. *Cultural Evolution – People's Motivations are changing, and Reshaping the World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

Tudományos igénnyel, ám közérthetően megírt szociológiai mű, amely a kulturális evolúciót mint az emberek értékválasztásai mögött meghúzódó motivációkat vizsgálja empirikus kutatásokból kiindulva. A szerző Ronald F. Inglehart, amerikai politológus, közreműködője többek között az *EuroBarometer* közvéleménykutatásainak és alapító elnöke a *World Values Survey Association*nek, amely vezetésével 105 ország lakosságának (a világ népességének több mint 90 százalékának) értékeit és hitrendszerét vizsgálta 1981 és 2014 között. Ezekkel a statisztikai adatokkal, diagramokkal illesztve kutatásokra hivatkozva érvel *Cultural Evolution* című, pályáját összegző könyvében hipotézise mellett, miszerint az emberek együttélésének módjait a gazdasági körülmények határozzák meg – és hogy a modernizáció nagyjából kiszámítható módon zajlott és zajlik a mai napig. Konkrét meglátásai ugyanakkor sok újdonságot nem hoznak (a könyv 2018-as megjelenésű); a nyugati típusú demokráciák kiépülésének ünneplését adják a populizmus térnyerésének kritikája mellett. Habár felszólal a társadalmi egyenlőtlenségek és a ki-

zsákmányolás különféle módozatai ellen, könyve megmarad a centrumországok neoliberális diskurzusán belül – miközben az adatelemzés és a szociológiai-gazdaságtani megközelítést kiegészítő kulturális evolúció elmélete a már sokat hallott érvrendszer árnyaltabb kibontását teszi lehetővé.

Már a bevezetőben leszögezi, hogy a korábbi modernizációs elméletek azért vallottak kudarcot, mert az emberi viselkedést összetett tényezők széles skálája befolyásolja, így irreális minden olyan állítás, amely pontos, determinisztikus előrejelzéseket akar tenni. Maga is szembesül ezzel a problémával, és ezért választja a kulturális evolúció elméleti hátterét saját eredményeinek értelmezésekor: ez ugyanis erősen interdiszciplináris megközelítés, az antropológia, a régészet, a biológia, a közgazdaságtan, a történelem, a nyelvészet, a pszichológia és a szociológia határterületén. A kulturális evolúció azt járja körül, hogy az egyéni értékítéletet és döntésmechanismusokat milyen közösségi és kognitív tényezők befolyásolják; illetve megfordítva: ezek az egyéni döntések miként eredményeznek kulturális folyamatokat. Inglehart látszólag szintén ezekre támaszkodik, ám döntő faktorként az ezek mögött meghúzódó gazdasági folyamatokat tartja, érdekes egyvelegeként a gazdasági-politikai és kognitív-társadalmi megközelítéseknek. Ennek eredménye, hogy elméletileg nem teljesen megalapozott munkája: a kulturális evolúció inkább mint metafora és gondolkodásmód jelenik meg esetében, semmint kidolgozott és következetesen érvényesített keretrendszer. A könyv ugyanakkor nem a tudományos elit számára készült, megértése nem igényel előtudást, s habár sok grafikont tartalmaz, a nagy mennyiségű adaton alapuló összefüggéseket képesek egyszerű, szemléletes mintázatokban összefoglalni.

Segít megérteni laikusok számára, hogy az emberek értékrendjének és céljainak változása hogyan változtatja meg közös világunkat. A modernizációs elmélet új, empirikusan tesztelt változatával magyarázza például a második világháborút követő társadalmi változásokat a nyugati világban. Bemutatja, hogy a társadalmi és gazdasági biztonság eredményezte az ún. posztmaterális értékek térnyerését, például a környezetvédő pártok előretörését vagy a nemek közötti egyenlőség növekedését. Ennek megfelelően a gazdasági bizonytalanság és annak pszichés következményei okozzák szerinte az olyan politikai jelenségeket, mint

Trump elnöksége, a Brexit vagy a francia Nemzeti Front előtörése, amelyeket a materiális értékek visszatéréseként azonosít.

A könyv bevezetőjében olvashatjuk, hogy a nemek közötti egyenlőséggel és a homoszexualitással kapcsolatos tömeges hozzáállás kétlépcsős folyamat során változott a nyugati társadalmakban. Az első szakasz a melegekkel szembeni nagyobb tolerancia és a nemek közötti egyenlőség nagyobb támogatása felé történő fokozatos, lassú elmozdulás volt, amely az idősebb generációk leváltásával ment végbe. Végül ez elérte azt a küszöböt, amikor a magas jövedelmű társadalmakban az új nézetek normává váltak. Ekkor jön képbe a kulturális evolúcióban jól ismert alkalmazkodási torzítás (*conformity bias*). Ennek lényege, hogy az egyén döntése során a többségi véleményre hagyatkozik, mivel az kipróbálnak és sikeresnek mutatkozik – így csökkentve a döntéssel járó kognitív erőfeszítéseket. Amikor a homoszexuálisok elfogadottsága elérte a küszöbértéket, a korábbi ellenzők is elkezdtek támogatón fellépni, ami sokkal gyorsabb változást eredményezett, mint a népességcseré által előidézett folyamatok. 2015-re az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának többsége támogatta az azonos neműek házasságát: még az idős bírák is a történelem „jó” oldalán akartak állni. Vagyis e történet szerint gazdasági folyamatok fokozatosan és lassan eredményeznek mentálisbeli változásokat, amelyek a társadalmi dinamikáknak köszönhetően egy idő után felgyorsulnak és paradigmaváltónak bizonyulnak.

Inglehart szerint a kultúra a társadalom túlélési stratégiáját alkotó, tanult viselkedési formák összessége. Megállapítja ugyanakkor, hogy a második világháború után a nyugati társadalmakban a túlélés mindennapi kérdései háttérbe szorultak a gazdasági jólét következtében, s már nem a fizikai biztonság nemzetenként eltérő különbsége határozza meg az emberek világnézetét. Ennek eredményeként a kultúra funkciója is módosult, és már nem csak mint a kollektív adaptációt szolgáló gyakorlatok összességeként, hanem egyéni szempontokat is mind erősebben figyelembe véve kezdett működni. Mivel a közösségi funkció mindig szabályok és tiltások rendszerét is jelenti, ennek gyengülésével erősödnek fel a liberalizációt jelentő posztmaterális értékek: az egyéni szabadságjogok, az individualizmus és az önkifejezés szempontjai. A hagyományos, kollektivisták működés

inkább a periféria országaira jellemző Inglehart szerint, ahol továbbra is előtérben áll a túlélés és az adaptáció kérdése. Vagyis a társadalmi kérdések ezúttal is elsősorban gazdaságilag determináltak, az értékpreferenciákban bekövetkezett változások pedig a kulturális evolúció által leírt hatások szerint alakulnak. Ugyanakkor, amint a gazdasági egyensúly megbillen, a nyugati társadalmak értékpreferenciája is változik – ismét a szabályozások és tiltások, valamint a társadalmi rendet ígérő politikák térnyerése lesz megfigyelhető.

A nagyvívú folyamatok vizsgálatakor a könyv figyelmeztet, hogy az intézmények és az államok felett mindig egy szűk, jómódú elit dönt, amelynek értékértékeit nehezen követi le a többségi társadalom. Habár sokan elfogadnak egy-egy politikai párt vagy véleményvezérek által képviselt nézetrendszert, életmódjuk és jövedelmük nem engedi meg, hogy azokat megvitathassák és valóban magukévá tegyék. E diagnózis szerint az alacsony jövedelmű és kevesebb iskolával rendelkezők sok esetben saját érdekeik ellen szavaznak, és világnézetüket valójában jól marketingelt politikai programok vezérlik. Ez is az alkalmazkodási torzítás egy fajtája, ám ekkor a többség véleményét tudatosan befolyásolja egy szűkebb elit.

Az individualista társadalmakban a nemi egyenlőségnek és az azonos neműek házasságának normalizációja évtizedek munkájába került, vagyis nagymintás kutatásai szerint az 1968-as szexuális forradalom és a feminizmus második hullámának eredményei a 2000-es évekre váltak láthatóvá és domináló alapeszmékké, ami a politikai döntéshozók generációs leváltásával és az egzisztenciális biztonság mindennapiságával valósulhatott meg. Habár manapság mindezt már a törvénykezés is támogatja a gazdag országokban, a szegényebb területeken változatlanul inkább a termékenység elősegítő normák és a vallásos szemlélet dominanciája számottevő, vagyis az abortusz és a válás megnehezítése vagy tiltása, a heteroszexualitástól eltérő, nem reprodukcióval járó orientáció stigmatizálása, valamint a tradicionális nemi szerepek fenntartása. A növekvő biztonságérzet és az egyéni jogok hangsúlyozása általában erodálja a tekintélyelvű rendszereket, amelyek viszont válság idején képesek sikeresen fellépni a hatalomért vívott harcban.

Inglehart a 2008 utáni nyugati kultúrát – szintén nem túl meglepő módon – a bizonytalanság, és

az ebből következő társadalmi regresszió korszakaként írja le. Ezeknek az egyik tünete és okozója a mesterséges intelligencia térnyerése, ami a fejlődésnek egy olyan szakaszát hozza el, amelyben gyakorlatilag bárki munkája helyettesíthető számítógépes programokkal. Prognózisa szerint a gépekkel kifejlesztett csúcstermékek monopóliumot fognak élvezni, az automatizáció pedig tömegeket szorít ki a munkaerőpiacról, miközben a vezetőkhöz jut a cég nyereségének egésze. A nyomtatott újságírás szakmája eltűnőben van, s egyre nehezebb megkülönböztetni az állhíreket a valódiaktól, gyengítve ezzel a demokrácia egyik alapvető biztosítékát. Hasonló tendenciát lát abban, hogy az egyetemek vezetése a vállalatok vezérigazgatóihoz hasonlóan megszüntetik a biztos állásokat, és helyettük adjunktusokat és részmunkaidős oktatókat alkalmaznak, akiknek alacsony a fizetésük és bizonytalan a munkájuk.

Mindemögött pedig a modern társadalmak legsúlyosabb konfliktusa húzódik meg az erőforrások többsége felett uralkodó 1 százalék és az őket kiszolgáló 99 között. Ezt a helyzetet tovább fokozza az általános automatizáció, ezért a mesterséges intelligenciával való megbirkózásra irányuló sikeres stratégiák kidolgozása Inglehart szerint kulcsfontosságú feladat a jövőre nézve. Történeti áttekintését onnan indítja, hogy a nagy gazdasági világválságra adott reakcióként sok országban fasiszmus vagy kommunizmus képeiben egy centralizált gazdaság jött létre. Ugyanakkor a huszadik század második felében a világ azt tanulta meg, hogy az államilag irányított gazdaságok nem működnek jól. A huszonegyedik században viszont azt vagyunk kénytelenek megtanulni, hogy a mesterséges intelligencia társadalmának hiperkapitalista, „a győztes mindent visz” logikáját csak kormányzati beavatkozással lehet ellensúlyozni. A piac és az állam közötti helyes egyensúly kialakítása szintén kísérletezést és éleslátó innovációt igényel, de amikor a túlélés a tét, az emberek általában felnőnek a feladathoz – bizakodik Inglehart.

Az amerikai politológus könyve valóban több tudományág ismeretanyagának összehangolásával íródott, azonban a fejezetek ismétlései didaktikusá teszi az olvasmányt. Ráadásul látéletei nagyon is ismerősek lehetnek, tulajdonképpen a mainstream neoliberális társadalomelméleteket mondja újra, még ha esetenként annak kritikáját is kívánja adni. Ami felveti a lehetőségét, hogy Inglehart

gondolkodására is az alkalmazkodási torzítás gyakorol erős hatást (azaz a többségi véleménnyel tart). Megtévesztő lehet továbbá a könyv címe, hiszen hiányzik az időbeli kontextualizálás: megfontolandó lenne alcímként hozzátenni, hogy minden eredmény és maga a teória a második világháború óta eltelt időszakról ad számot, nem átfogó történelmi láttelet. Ez esetben is a domináns, nyugati országok nézőpontjából beszél, és egy neoliberais demokráciafelfogást érvényesítve láttatja centrum-periféria viszonyát. Habár ő is hangsúlyozza a szegényebb rétegek és elnyomott társadalmi osztályok érdekérvényesítési nehézségeit, érdemes volna társadalmi osztályok és iskolázottság szerint külön is elemeznie a bemutatott adatokat. Az adatelemzések és értelmezések általánosításától eltekintve azonban izgalmas olvasmány, amely gondolkodásra és cselekvésre is buzdít. Célja, hogy a 99%-ba tartozók felismerjék manipulálhatóságuk okát, és a passzivitásból kitörve megpróbálják saját javukra fordítani a gazdasági játékszabályokat.

— HELIKON —

SZEMES BOTOND
botond.szemes@ut.ee
ORCID: 0000-0002-0637-6776

Olivier MORIN. *How Traditions Live and Die*.
Oxford: Oxford University Press, 2015.

Olivier Morin a kvantitatív kutatások minőségi művelője. Ami alatt nem csak azt értem, hogy milyen példaértékű körületekintéssel hozza létre (gyakran statisztikai) modelljeit, és milyen óvatossággal, több nézőpontot is figyelembe véve értelmezi azok eredményeit. Hanem azt is, hogy munkájának meghatározó felismerése, hogy kultúrtörténeti és antropológiai vizsgálatok sikeréhez elengedhetetlen a mennyiségi szemlélet érvényesítése a módszertanon túl a jelenségek magyarázatakor is – a (makro)folyamatok egyik legfontosabb összetevője ugyanis a gyakoriság. Ugyanez igaz megfordítva is: kvantitatív kérdései (jelen esetben: mennyi ideig él egy hagyomány? hogyan lehetséges hosszantartó kulturális stabilitás?) és kvantitatív módszerei (milyen folyamatokra következethetünk a rendelkezésre álló adatokból, modellekből és kísérleti eredményekből?) esetében *elméletté* állnak össze. Az adatokból nem

von le hirtelen következtetéseket, nem vezet le belőlük csábítóan egyszerű összefüggéseket; éppen a kulturális folyamatok lassú, összetett és sok esetben véletlenszerű változását szemlélteti velük. Mindez a hagyományos evolucionista, fejlődéselvű felfogással szemben nem egyenesvonalú és nem szükségszerűségekből építkező narratívákat eredményez, sőt sokkal inkább az ilyen elgondolások buktatóira mutat rá.

Igaz ez *How traditions live and die* című művére is, amelyben Morin azt vázolja, hogy az emberi kultúra nem a fajra jellemző különleges kognitív képességek következménye, azaz nem kitüntetett-ségünkre vezethető vissza, hanem társas viszonyaink melléktermékeként értelmezhető. Elgondolása jelen esetben, szemben más munkáival, nem annyira módszertanában kvanitativ (a könyv kis részét teszik ki statisztikai modellek, nagyobb részét az elméletalkotás és korábbi munkák áttekintése), inkább az alapvető összefüggéseket tekintve az: meggyőzően érvel amellett, hogy a kultúra kialakulása elsősorban nem minőségi szempontokkal, hanem az egyre kiterjedtebb közösségekben az interakciók megnövekedett számával magyarázható.

Fő kérdés tehát, hogy miként lehetségesek hosszú időn át fennálló hagyományok az emberi közösségekben, amivel tulajdonképpen arra kérdez rá, hogy miként lehetséges emberi kultúra. E megközelítés szerint ugyanis a kultúra nem más, mint gondolatok és gyakorlatok térben és időben kiterjedt rendszere, amely kiterjedtséget az egyénekből felépülő átadási láncok biztosítják. Kiindulópontja, hogy a kulturális átadás (*cultural transmission*) során hagyományosan két problémát azonosítanak a kutatók. Az egyik az Elfáradási kérdés (*Wear-and-Tear Problem*), amely arra a jelenségre utal, hogy az átadási láncokban már néhány lépést követően is torzulhat az információ (gondoljunk gyermekkorunk „sugdosós” játékára). A másik nehézség a Leállási kérdés (*Flop Problem*), amely értelmében még a hűségesen átadott információk láncolata is gyakran megszakad, mert nem tartjuk őket elég fontosnak vagy érdekesnek ahhoz, hogy megosszuk másokkal. E két nehézség a hosszantartó hagyományok kiépülését gátolja. Morin érvelése szerint a kulturális evolúció kutatói korábban szinte kizárólagosan az Elfáradási kérdést helyezték a középpontba, abból az előfeltevésből kiindulva, hogy ha torzításmentes, hűséges egy átadási lánc, akkor és csakis akkor lehetnek